

Основні тенденції розвитку сільського господарства Волинської області в 1970 – 1985 рр. // Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. – 2011. – Число 10. – С. 43 – 48.

УДК 94(477.82) “1970\1985” : 631.115

Шабала Я. М. – кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, давньої та середньовічної історії України ВНУ імені Лесі Українки

Основні тенденції розвитку сільського господарства Волинської області в 1970 – 1985 рр.

Роботу виконано на кафедрі археології, давньої та середньовічної історії України ВНУ імені Лесі Українки

В статті проаналізовано основні напрями урядової аграрної політики та заходи місцевої влади, скеровані на її виконання. На основі аналізу статистичних даних охарактеризовано показники соціально-економічного розвитку волинського села, які відображають головні тенденції розвитку аграрного сектора у 1970 – 1985 рр.

Ключові слова: аграрна політика, продовольча програма, волинське село, капіталовкладення, колгосп, радгосп, економічні показники, кризові явища.

В статье анализируются главные направления правительственной аграрной политики и мероприятия местных органов власти, направленные на ее реализацию. На основании анализа статистических данных дана характеристика показателей социально-экономического развития волинского

села, которые отражают главные тенденции развития аграрного сектора в 1970 – 1985 гг.

Ключевые слова: аграрная политика, продовольственная программа, волынское село, капиталовложения, колхоз, экономические показатели, кризисные явления.

Shabala Ya. M. The main trends in the agricultural sphere of the Volyn district in 1970 – 1985.

The article considers the main trends of the governmental agrarian policy and the decisions of the local bodies directed at the caring out of that policy. The indicators of social-economic development of the Volyn village have been analyzed on the basis of the statistic data, which reflect the main features of the development of agrarian sector in 1970 – 1985.

Key words: agrarian policy, food program, Volyn village, investment, collective farm, radgosp, economical data, crisis phenomena.

Постановка наукової проблеми та її значення.

1970 – 1985 рр. увійшли в історію СРСР як період «застою», який супроводжувався накопиченням кризових явищ в суспільно-політичній, економічній та культурній сферах життєдіяльності радянського суспільства. Особливо проблемним виявився цей період для розвитку сільського господарства – однієї з найважливіших галузей економіки. Нині він потребує ретельнішого вивчення та переосмислення, адже в радянській історіографії тривалий час предметом досліджень більшою мірою була партійно-державна аграрна політика, аніж її реальні наслідки. Головна увага дослідників акцентувалася на якихось локальних успіхах у розвитку сільського господарства держави та регіонів і замовчувалися проблеми системного характеру, які породжували серйозні труднощі і, врешті, призвели до глибокої кризи аграрного сектора. Тому об'єктивний аналіз становища, яке склалося в сільському господарстві в 1970 – 1985 рр., допоможе усвідомити

певні закономірності та особливості розвитку аграрних відносин, врахувати як позитивний, так і негативний історичний досвід при формуванні стратегічних засад аграрної політики в Україні на сучасному етапі.

Що стосується історіографічного аспекту проблеми, то за останні 20 років аграрна історія Волині 70 – 80-х рр. ХХ ст. не стала предметом серйозних наукових досліджень, тому очевидною є потреба більш детального її вивчення та об'єктивного висвітлення.

Дана публікація має на меті проаналізувати основні показники розвитку аграрного сектора Волинської області в 1970 – 1985 рр. і на цій основі виявити як позитивні, так і негативні наслідки державної аграрної політики, розкрити причини та природу труднощів, які виникли в процесі її реалізації і зумовили накопичення кризових явищ.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування результатів дослідження. Сільське господарство Волинської області в 1970 – 1985 рр. було повністю інтегроване в народногосподарський комплекс УРСР та СРСР. Його розвиток визначався загальнодержавною аграрною політикою, яка була скерована на вирішення завдань союзного масштабу. Реформи, започатковані в середині 1960-х рр. додали динамізму у розвитку аграрної галузі і 1966 – 1970 рр. були найкращим п'ятиріччям у розвитку сільського господарства з усіх повоєнних. В сільському господарстві Волинської області також відбулися позитивні зрушення. Аналіз основних показників виконання плану восьмої п'ятирічки по виробництву та продажу основних видів сільськогосподарської продукції засвідчив суттєве підвищення аналогічних порівняно з попереднім періодом. Покращився фінансово-економічний стан багатьох господарств, зміцнилася їх матеріально-технічна база, дещо поліпшився добробут трудівників села. Однак потенціал, закладений реформами не був реалізований у повній мірі через певні недоліки і прорахунки в організації сільськогосподарського виробництва. За роки восьмої п'ятирічки через незадовільне використання основних фондів не вдалося досягти належного рівня фондівіддачі і забезпечити відповідний ріст

ефективності виробництва. Збільшення затрат на виробництво сільгосппродукції випереджало ріст продуктивності праці, що негативно вплинуло на рентабельність та прибутковість господарювання. Покращення загального економічного стану волинських господарств значною мірою відбулося за рахунок збільшення капіталовкладень та матеріальних ресурсів, зростання закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію тощо. Все це штовхало сільське господарство Волині на шлях екстенсивного розвитку, що стало однією з причин накопичення кризових явищ в 1970 – 1985 рр.

Станом на 1970 р. в області було 356 колгоспів, 13 радгоспів 4 спецгоспи міністерства сільського господарства України [1, арк. 243]. Другу важливу складову аграрного сектора становили індивідуальні господарства, яких нараховувалося понад 147 тис. В сукупності вони забезпечували виробництво основних видів сільськогосподарської продукції. Щодо рілнничої продукції, то основним її виробником були колгоспи і радгоспи, в тваринництві колгоспно-радгоспна частка значно доповнювалася індивідуальним сектором.

Аналіз кількісних показників по виробництву сільськогосподарської продукції у Волинській області в 1970 – 1980-х рр. засвідчує, що за роки дев'ятої п'ятирічки відбувся найбільший спад виробництва в рілнничій галузі. Так, підрахунки, зроблені на основі загальних статистичних даних, показують, що виробництво зернових і зернобобових в 1975 р. становило 75, 6 %, цукрового буряка – 68 %, картоплі – 69 % по відношенню до 1970 р. [15, 53].

Щодо зерновиробництва, то однією з причин його відставання була недостатня кількість техніки та неефективне її використання, дефіцит запчастин. Так, станом на 1 січня 1974 р. колгоспи і радгоспи мали 2128 зернових комбайнів (на 188 одиниць більше, ніж в попередньому році) і 694 жатки – на 88 одиниць більше. Однак порівняно з 1970 р. у 1974 р. сезонний виробіток на 1 комбайн зріс із 125 до 138 га. Як зазначено у довідці статуправління Волинському облвиконкому про підготовку техніки до збору

врожаю станом на 1 червня 1975 р., справними були 1568 зернових комбайнів із 2128 (74 %), силосних 716 із 836 (86 %), 647 рядкових жаток із 694 (93 %), 1173 зерноочисні машини із 1344 (87 %). До роботи не були готові 40 % комбайнів в господарствах Любомльського району, 36 % Луцького, 31 5 Любешівського районів. Наприклад в колгоспі «Комуніст» Любешівського району з 4-х комбайнів не було жодного справного, в колгоспі ім. Карла Маркса справними були 3 із 6 комбайнів [2, арк. 77, 78]. Основними причинами цього були відсутність запчастин, неякісний ремонт тощо.

В окремих господарствах гостро стояла проблема нестачі кваліфікованих механізаторів, через що вони не могли забезпечити роботу комбайнів у дві зміни для своєчасного проведення жнив. Наприклад, в Луцькому районі для організації двозмінної роботи під час жнив 1975 р. було потрібно 462 комбайнери, а було в наявності лише 236 [2, арк. 79].

Окрім того, при низьких цінах на рільничу продукцію значно виросли ціни на техніку, запчастини та паливно-мастильні матеріали і господарствам не вистачало коштів на придбання їх у достатній кількості. За роки восьмої і дев'ятої п'ятирічок середні відпускні ціни на основні засоби виробництва для сільського господарства зросли на 35 %, а з окремих видів продукції – у 1, 5 рази [13, 486 - 487].

Навідміну від рослинництва, тваринницька галузь на Волині в роки дев'ятої п'ятирічки поступово нарощувала виробництво. Підрахунки, зроблені на основі опублікованих статистичних даних засвідчили, що у 1975 р. виробництво м'яса в забійній вазі зросло на 27 %, молока – на 18 %, яєць – на 19 % [15, 78]. Поголів'я ВРХ в цілому за п'ятиріччя 1971 – 1975 рр. зросло на 13, 9 % (в тому числі корів на 18, 7 %), хоча поголів'я свиней істотно скоротилося – на 30, 7 % [8, арк.. 37].

Однак на кінець п'ятирічки в господарствах спостерігається спад виробництва тваринницької продукції. Так, валовий надій молока за 12 місяців 1975 р. в колгоспах скоротився порівняно з 1974 р. з 318 354 т до

313 610 т. і становив 92 % до плану 1975 р., (в радгоспах – 96 %). Виробництво м'яса за цей період також скоротилося на 3 % і становило 80 % до плану 1975 р. [8, арк. 6 - 8].

Через несприятливі погодні умови в 1975 р. більшість колгоспів області не забезпечило тваринництво достатньою кількістю кормів, що призвело до недовиконання плану продажу м'яса і відповідно, недоодержання грошових надходжень. Внаслідок цього 162 колгоспи не змогли сплатити банкам короткотермінові позички [4, арк. 127].

В 1970-х рр. також погіршився стан особистих селянських господарств. Зменшення частки натуральної оплати праці колгоспників спричинило нестачу кормів для тварин, що призвело до зменшення поголів'я тварин і, відповідно, зниження рівня виробництва молока і м'яса. Станом на 1 січня 1975 р. із 146 461 господарства корів не утримували 34 318 господарств (23, 4 %), тобто майже четвертина [2, арк. 72]. Про скорочення поголів'я тварин в господарствах населення свідчать наступні дані [8, арк. 43]:

Таблиця 1

Поголів'я худоби в господарствах населення в 1971 – 1976 рр. (тис. голів)

	1971 р.	1976 р.	1976 р. відносно 1971 р
ВРХ (всього)	243, 3	233, 1	95, 8 % (- 10, 2 тис. голів)
в т. ч. корів	160, 6	144,4	89, 95 (-16, 2 тис. голів)
Свині	237, 7	207, 1	87, 1 % (-30, 6 тис. голів)
Віці	7, 9	3, 2	40, 5 % (-4, 7 тис. голів)

Внаслідок цього зменшилися обсяги реалізації сільськогосподарської продукції на ринках області. Наприклад, в 1974 р. порівняно з 1970 р. загальний обсяг продажу продукції і худоби на колгоспних ринках скоротився на 11 %, порівняно з 1973 – на 2, 2 % [2, арк. 51].

Щодо соціально-побутових умов життя і праці волинських селян, то попри всі зусилля влади, вони значно відставали від міських. Як наслідок,

багато сільських мешканців працездатного віку, особливо молоді, намагалися перебратися до міста. На селі залишалися люди старшого віку, які не могли, або не хотіли міняти традиційний уклад, що призвело до «старіння села». В результаті, як свідчать підрахунки, зроблені на основі архівних даних, за період 1970 – 1975 рр. кількість дворів колгоспників зменшилася на 1 109, кількість працездатних колгоспників – відповідно на 8, 5 тис. осіб [9, арк. 1, 161].

Зменшення обсягів виробництва та реалізації продукції особистими підсобними господарствами сповільнило зростання матеріального добробуту колгоспного селянства Волині. Про це опосередковано може свідчити той факт, що за роки дев'ятої п'ятирічки середній внесок в ощадкаси колгоспників та їх сімей зріс лише на 34 %, в той час, як за роки восьмої – в 2, 7 рази [3, арк. 67]. Заробітна плата в колгоспах залишалася низькою і не могла стати дієвим матеріальним стимулом. Наприклад в 1975 р. заробітна плата тракториста становила 74 крб. на місяць, доярки – 91 крб., телятниці – 84 крб., інженера – 109 крб. Значно вищу зарплату мали голови колгоспів – 231 крб. та головні спеціалісти – 167 крб. [7, арк. 184].

На початок десятої п'ятирічки у Волинській області налічувалося 309 колгоспів і 22 радгоспи. Площа сільськогосподарських угідь становила 1 030, 2 га. В своєму користуванні вони мали 8 109 тракторів, 2 024 зернових комбайнів 5 132 вантажівки. Валова продукція по рослинництву становила 256, 1 млн. крб., в тваринницькій галузі 350, 1 млн. крб. Зернових було зібрано 429, 8 тис. т, цукрового буряка – 987, 6 тис. т, картоплі – 883 тис. т., м'яса (в забійній вазі) вироблено 89, 2 тис. т, молока – 588, 8 тис. т. [12, арк. 7].

Роки десятої п'ятирічки (1976 – 1980 рр.) для сільського господарства Волинської області позначилися значним уповільненням темпів приросту валового виробництва сільськогосподарської продукції, а в окремих галузях спостерігався навіть спад виробництва порівняно з 1975 р. Так у тваринницькій галузі приріст виробництва м'яса (в забійній вазі) в 1980 р.

склав 1, 5 % по відношенню до 1975 р., молока – 0, 4 %, яєць – 1, 7 %. В рільництві зросло лише зерновиробництво (на 17 %), виробництво цукрового буряка скоротилося на 41 %, картоплі – на 19 % [15, 53; 78].

За роки десятої п'ятирічки в колгоспах області продуктивність праці в порівнянні з середньорічною за 1971 – 1975 рр. зросла на 26 % [5, арк. 206]. Однак не всі волинські господарства домоглися таких результатів, частина з них відставала за багатьма показниками. Так, станом на 1977р., як зазначено у додатку № 6 до постанови ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР, у Волинській області нараховувалося 146 відстаючих господарств [4, арк. 159 - 163].

Не дивлячись на значні капіталовкладення, на збільшення поставок техніки та матеріальних ресурсів в сільське господарство, його продуктивність залишалася низькою. На кінець 1970-х рр. очевидною стала неспроможність аграрного сектора виконувати свою основну функцію – забезпечувати населення продовольством. Тому не випадково на XXVI з'їзді КПРС (23 лютого – 3 березня 1981 р.) було ухвалено ряд заходів, скерованих на піднесення сільськогосподарського виробництва і вирішення продовольчої проблеми. На розвиток і вдосконалення агропромислового комплексу передбачалося виділити майже третину всіх капіталовкладень в народне господарство [16, 22]. На листопадовому (1981 р.) пленумі ЦК КПРС було підкреслено, що продовольча проблема є центральною проблемою нової п'ятирічки як в господарському, так і в політичному сенсі. Згодом на квітневому (1982 р.) пленумі було прийнято союзна Продовольчу програму, відповідно до якої були розроблені республіканські і обласні програми, в тому числі й продовольча програма Волинської області. На розвиток агропромислового комплексу області передбачалося збільшити на 25 % щорічні капіталовкладення порівняно з попередньою п'ятирічкою [14, 187].

Роки одинадцятої п'ятирічки в цілому позначилися піднесенням продуктивності основних галузей сільськогосподарського виробництва на Волині. Про це свідчать наступні статистичні дані [15, 53; 78]:

Виробництво основних видів сільськогосподарської продукції в 1980 – 1985 рр. (тис. т)

	зернові та зернобобові	цукрові буряки	картопля	м'ясо	молоко
1980 р.	476, 4	588, 2	734, 2	89, 6	605, 1
1981 р.	523, 2	762, 7	1348,7	84, 0	592, 1
1982 р.	624, 4	792, 6	1169,1	85, 3	626, 1
1983 р.	714, 9	899, 4	1241,6	88, 8	700,2
1984 р.	791, 9	899, 5	1210,9	91, 9	727, 4
1985 р.	719, 4	866,2	1242,3	97, 3	752,8

Як видно із таблиці, особливо значним був приріст виробництва сільськогосподарської продукції у 1983 – 1984 рр. Однак у 1985 р. суттєво знизилося виробництво зернових та зернобобових, цукрового буряка. В загальному статистичному звіті про фактичний збір урожаю сільськогосподарських культур по Волинській області за 1985 р., зазначено, що середньорічні валові збори зернових культур в одинадцятій п'ятирічці порівняно з десятою зросли на 4, 3 %, картоплі – на 2, 2 %, овочів – на 3 %, водночас цукрових буряків зменшилися на 20, 7 %, льону – на 4, 2 %, кормових коренеплодів – на 3, 1 % [10, арк. 2].

В тваринницькій галузі в роки одинадцятої п'ятирічки спостерігалось досить стабільне збільшення обсягів виробництва. План закупівель м'яса на 1985 р. було виконано на 107, 8 %, молока – на 105, 8 %. Щодо м'яса, то колгоспи цей план виконали на 106, 3 %, радгоспи – на 108, 8 %, господарства населення – на 125, 1 %. [11, арк. 1 - 4]. Це свідчить про те, що індивідуальні господарства швидшими темпами нарощували продуктивність господарювання.

Хоча слід зауважити, що для розвитку тваринницької галузі на Волині не було створено належних умов. Так, за роки 10 – 11 п'ятирічок забезпеченість господарств концкормами становила 65 – 70 % від потреби,

навіть в урожайному 1985 р. вона не перевищила 80 %. Питома вага низькопродуктивних корів в господарствах області на 1986 р. становила 24 %, тобто майже четвертину [6, арк. 5, 6]. Розвиток тваринництва на Волині також ускладнювала система планування «згори», яка, ігноруючи місцеву специфіку і реальні можливості господарств, доводила завищені показники держзакупівель на рослинну продукцію, особливо зерно, що підривало їх кормову базу.

В цілому за роки одинадцятої п'ятирічки середньорічне валове виробництво сільськогосподарської продукції у Волинській області порівняно з десятою зросло на 13, 6 %, продуктивність праці – на 24, 3 %. На перший погляд в аграрному секторі відбулися позитивні зрушення. Однак за цими показниками приховувалися серйозні ознаки кризових явищ: майже на третину зменшилося виробництво продукції на один карбованець основних фондів, значно зросли виробничі затрати і, відповідно, собівартість продукції, що негативно позначилося на економічних умовах господарювання. Так, в 1985 р. кожне третє господарство області було низькорентабельним.

Висновки. Таким чином, у 1970 – 1980-х рр. сільське господарство Волинської області було складовою частиною аграрного комплексу УРСР і СРСР і його розвиток головним чином визначався урядовою аграрною політикою. Система планування й управління сільським господарством «згори» в рамках адміністративно-командної системи звела до мінімуму господарську самостійність місцевих органів управління та суб'єктів господарювання. Нехтування економічними методами призвело до накопичення кризових явищ в аграрному секторі. В загальнодержавних масштабах це проявилось в падінні ефективності сільськогосподарського виробництва, відставанні від розвинутих країн за кількісними та якісними показниками розвитку сільського господарства, в загостренні продовольчої проблеми.

Для розвитку сільського господарства Волинської області в 1970 – 1985 рр. були властивими суперечливі тенденції. Якщо аналізувати кількісні показники по виробництву основних видів сільськогосподарської продукції, то окремі показники були відносно стабільними, а деякий спад в окремих галузях у дев'ятій і десятій п'ятирічках було призупинено на початку 1980-х рр. і для одинадцятої – характерне зростання, особливо з початком реалізації Продовольчої програми. За три п'ятирічки аграрний сектор області одержав значні ресурси в капіталовкладеннях, техніці, добривах тощо. Однак віддача від цього була низькою. Основні фонди використовувалися незадовільно і нерационально, що не дозволило досягти належного рівня фондівіддачі. Посилення нееквівалентного обміну між містом і селом призвело до збільшення затрат на виробництво сільськогосподарської продукції, збільшення її собівартості, що негативно вплинуло на економічний стан господарств області, значна частина з яких стала збитковими і низькорентабельними. Це свідчило про загострення кризи колгоспно-радгоспної системи і вказувало на необхідність внесення чергових коректив в державну аграрну політику.

Джерела

1. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО), ф. Р-6, оп. 16, спр. 2111
2. ДАВО, ф. Р-6, оп. 16, спр. 2924
3. ДАВО, ф. Р-6, оп. 16, спр. 2925
4. ДАВО, ф. Р-6, оп. 16, спр. 3043
5. ДАВО, ф. Р-6, оп. 16, спр. 3643
6. ДАВО, ф. Р-6, оп. 16 спр 4487
7. ДАВО, Р-32, оп. 18, спр. 2158
8. ДАВО, Р-32, оп. 18, спр. 2958
9. ДАВО ф. Р-32, оп. 18, спр. 3048
10. ДАВО, ф. Р-32, оп. 18, спр. 4819

11. ДАВО, ф. Р-32, оп. 18, спр. 4825
12. ДАВО, ф. Р-677, оп. 6, спр. 93
13. 8. Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах. – Т. 2. – К: Наукова думка, 2006. – 653 с.
14. Михайлюк О. Г., Кічий І. В., Півницький М. Д. та ін. Історія Волині. З найдавніших часів до наших днів. – Львів: Вища школа, 1988. – 238 с.
15. Сільське господарство Волині. Статистичний збірник. – Луцьк, 2009. – 315 с.
16. XXVI з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу, 23 лют. – 3 березня 1981 р. Стенографічний звіт. Т. 2. – К.: Політвидав України, 1981. – 252 с.